

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۶ / ۱۱ / ۲۸

۷۰۷۱۲

مجتمع علوم انسانی
دانشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه دکتري

بررسی طبقات اجتماعی در ادبیات داستانی معاصر ایران

استاد راهنما:

دکتر سیروس شمیسا

استادان مشاور:

دکتر اصغر دادبه - دکتر یدالله جلالی پندری

پژوهش و نگارش:

مجید پویان

۱۳۸۶ / ۱۷ / ۲۸

شهریور ۱۳۸۵

ب
۷۰۶۱۳

تقديم به:

مادرم

قدردانی

با سپاس از همه عزیزانی که مرا در نگارش این رساله یاری داده‌اند، به ویژه استادان ارجمند: دکتر سیروس شمیسا، دکتر اصغر دادبه استادان محترم دانشگاه علامه طباطبایی و دکتر یدالله جلالی پندری، عضو هیأت علمی دانشگاه یزد؛ همچنین با سپاس از جناب آقای دکتر محمد دهقانی، عضو هیأت علمی دانشگاه تهران که علاوه بر پذیرش زحمت داوری این رساله، به لطف و وساطت ایشان، جناب آقای دکتر علی محمد حق شناس، زبان‌شناس، مترجم، شاعر و از برگزیدگان همایش چهره‌های ماندگار سال ۱۳۸۵، نیز پذیرای امر داوری این پایان‌نامه شدند. نیز با سپاسگزاری ویژه از جناب آقای دکتر سید محمود الهام‌بخش و جناب آقای دکتر سید محمد انوشه، دیگر داوران این پایان‌نامه، که راهنمایی‌ها و پیشنهادهای انتقادی آنان در ارتقای سطح کیفی این رساله مؤثر بوده است.

فهرست مطالب

و	چکیده.....
ز	پیشگفتار.....
۱	فصل اول: مبادی تحقیق.....
۱	شرح پایان نامه (تعریف موضوع).....
۲	سوالات پژوهشی.....
۲	روش تحقیق.....
۳	تاریخچه یا پیشینه تحقیق.....
۳	اهداف طرح.....
۴	ضرورت انجام طرح.....
۵	فصل دوم: توضیحی مختصر درباره چند اصطلاح و مفهوم بنیادین.....
۵	طبقه اجتماعی.....
۵	طبقه بندی اجتماعی.....
۶	طبقه اجتماعی و قدرت سیاسی.....
۷	جامعه بدون طبقه.....
۷	تحرك طبقاتی.....
۸	۱- تحرك طبقاتی صعودی.....
۸	۲- تحرك طبقاتی نزولی (از بالا به پایین).....
۸	۳- تحرك طبقاتی افقی (خطی - دو موقعیت هم تراز).....
۸	آگاهی طبقاتی.....
۹	جهان‌نگری طبقاتی.....
۱۰	پیکار طبقاتی.....
۱۰	طبقه باز.....

۱۰	طبقه بسته
۱۰	کاست
۱۱	جامعه ایستا
۱۱	جامعه پویا
۱۱	نقد مارکسیستی و تأکید بر طبقات اجتماعی
۱۲	پایگاه اجتماعی نویسنده و رابطه آن با ادبیات
۱۳	طبقات اجتماعی در ایران
۱۴	طبقه کارمند
۱۵	پرولتاریا
۱۶	طبقه کشاورز
۱۹	طبقه نظامی
۲۰	طبقه عیاران
۲۲	طبقه روشنفکر
۲۴	طبقه بازرگان
۲۶	پی‌نوشت‌ها

۳۲	فصل سوم: طبقه زن
۳۳	* طبقه زن در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۳۴	زنان طبقات سنتی متوسط و فرودست اجتماعی
۳۷	زنان متجدد
۴۰	شخصیت‌های زن‌ستیز و زن‌گریز
۴۹	طبقه زن در مناسبات زناشویی
۶۰	زنان خدمتکار
۶۴	طبقه زن در عرصه کار اجتماعی
۶۵	پی‌نوشت‌ها
۷۰	* طبقه زن در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۷۲	زنان طبقات فرادست
۷۶	خدمتکاران و کنیزان
۹۱	طبقه زن در مناسبات زناشویی
۹۴	عقاید، باورها و سلوک اجتماعی زنان
۹۵	۱- اعتقاد به خرافات و باورهای عامیانه
۹۸	۲- اعتقادات دینی

- ۱۰۲..... زنان در عرصهٔ مبارزات اجتماعی
- ۱۰۵..... طبقهٔ زن در عرصهٔ کار اجتماعی
- ۱۱۰..... تقلید زنان طبقات سنتی فرودست از طبقات مرفهٔ متجدد
- ۱۱۲..... زنان روستایی
- ۱۱۷..... تحرک طبقاتی
- ۱۱۸..... پی‌نوشت‌ها
- ۱۲۵..... * طبقهٔ زن در داستان‌های کوتاه غلامحسین سباعی
- ۱۲۵..... زنان طبقات فرودست سنتی
- ۱۲۹..... طبقهٔ زن در مناسبات زناشویی
- ۱۳۱..... زن در عرصهٔ کار و فعالیت‌های اجتماعی
- ۱۳۲..... تقلید و تأثیرپذیری طبقهٔ زن از مرد
- ۱۳۴..... زنان روستایی
- ۱۳۷..... پی‌نوشت‌ها
- ۱۳۹..... * طبقهٔ زن در داستان‌های کوتاه احمد محمود
- ۱۴۱..... زن در عرصهٔ کار اجتماعی
- ۱۴۲..... زن در عرصهٔ مبارزات اجتماعی، سیاسی
- ۱۴۳..... عشق از چشم‌انداز طبقاتی
- ۱۴۴..... مناسبت‌های عاشقانه میان دو شخصیت از طبقات اجتماعی هم‌تراز
- ۱۴۴..... مناسبت‌های عاشقانه میان دو شخصیت از طبقات اجتماعی ناهمگن
- ۱۴۸..... پایگاه طبقاتی مادران
- ۱۵۱..... جهان‌نگری طبقهٔ زن
- ۱۵۳..... اعتبار طبقاتی شخصیت‌های زن در پیوند با طبقهٔ مرد
- ۱۵۴..... تلقی محمود نسبت به طبقهٔ زن
- ۱۵۸..... پی‌نوشت‌ها
- ۱۶۴..... * طبقهٔ زن در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
- ۱۶۴..... زنان طبقات متوسط و پایین سنتی
- ۱۶۹..... طبقهٔ زن در عرصهٔ کار اجتماعی
- ۱۷۲..... طبقهٔ زن در عرصهٔ فعالیت‌ها و مبارزات اجتماعی
- ۱۷۵..... پی‌نوشت‌ها
- ۱۷۶..... ■ فصل چهارم: طبقهٔ کارمند
- ۱۷۷..... * طبقهٔ کارمند در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
- ۱۷۸..... کارمندان عالی‌رتبه

۱۸۶.....	کارمندان میان‌رتبه و پایین‌رتبه
۱۹۰.....	پی‌نوشت‌ها
۱۹۳.....	* طبقه کارمند در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۱۹۳.....	کارمندان عالی‌رتبه
۱۹۵.....	کارمندان میان‌رتبه
۱۹۹.....	کارمندان پایین‌رتبه
۲۰۰.....	کارمندان بازنشسته و اخراجی
۲۰۲.....	* طبقه کارمند در داستان‌های کوتاه غلامحسین ساعدی
۲۰۳.....	کارمندان عالی‌رتبه
۲۰۶.....	بازنشستگان
۲۰۹.....	کارمندان میان‌رتبه و پایین‌رتبه
۲۱۴.....	پی‌نوشت‌ها
۲۱۵.....	* طبقه کارمند در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۲۱۷.....	کارمندان عالی‌رتبه
۲۲۰.....	کارمندان میان‌رتبه و پایین‌رتبه
۲۲۳.....	تحرك طبقاتی
۲۲۵.....	پی‌نوشت‌ها
۲۲۶.....	* طبقه کارمند در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۲۲۶.....	کارمندان عالی‌رتبه
۲۳۲.....	کارمندان میان‌رتبه و پایین‌رتبه
۲۳۸.....	طبقه کارمند در عرصه فعالیت‌های مبارزاتی
۲۴۳.....	تقابل کارمندان فرودست با کارمندان عالی‌رتبه
۲۴۵.....	معلمان و دبیران
۲۴۷.....	تحرك طبقاتی
۲۵۰.....	پی‌نوشت‌ها

۲۵۲.....	■ فصل پنجم: طبقه بازاریان و اصناف
۲۵۳.....	* طبقه بازاریان و اصناف در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۲۵۹.....	فعالیت‌ها و نگرش‌های اقتصادی
۲۶۳.....	فعالیت‌ها و نگرش‌های مذهبی
۲۶۵.....	فعالیت‌ها و نگرش‌های سیاسی
۲۷۶.....	فعالیت‌ها و نگرش‌های فرهنگی
۲۷۸.....	نگرش طبقاتی

۲۹۰	..... پی‌نوشت‌ها
۲۹۲	* طبقه بازاریان و اصناف در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۲۹۴	* طبقه بازاریان و اصناف در داستان‌های کوتاه ساعدی
۲۹۵	..... پی‌نوشت‌ها
۲۹۶	* طبقه بازاریان و اصناف در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۲۹۹	..... پی‌نوشت‌ها
۳۰۲	* طبقه بازاریان و اصناف در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۳۱۰	* طبقه بازاریان و اصناف در عرصه فعالیت‌های اجتماعی
■ فصل ششم: طبقه نظامی	
۳۱۳	.....
۳۱۴	* طبقه نظامی در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۳۱۵	..... نظامیان عالی‌رتبه
۳۱۹	..... نظامیان فرودست
۳۲۱	..... شبه‌نظامیان
۳۲۳	..... نظامیان خارجی
۳۲۴	..... پلیس مخفی
۳۲۵	..... پی‌نوشت
۳۲۶	* طبقه نظامی در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۳۲۹	..... طبقه نظامی در تقابل با طبقه نظامی
۳۳۶	..... طبقه نظامی در تقابل با دولت
۳۳۷	..... طبقه نظامی در تقابل با طبقه روحانی
۳۴۲	..... طبقه نظامی در تقابل با توده مردم
۳۴۵	..... فساد در طبقه نظامی
۳۴۶	..... وضع اقتصادی طبقه نظامی
۳۴۷	..... اعضای پایین‌رتبه طبقه نظامی
۳۴۸	..... تحرک طبقاتی
۳۴۹	..... شاه، اقتدار برتر در طبقه نظامی
۳۵۰	..... حضور طبقه نظامی در جنگ تحمیلی
۳۵۱	..... شبه‌نظامیان
۳۵۳	..... پی‌نوشت‌ها
۳۵۷	* طبقه نظامی در داستان‌های کوتاه غلامحسین ساعدی
۳۵۹	..... نظامیان عالی‌رتبه
۳۶۳	..... نظامیان پایین‌رتبه

۳۶۶.....	مأموران راهنمایی، رانندگی و کلاتری
۳۶۶.....	مأموران سازمان امنیت و لباس شخصی‌ها
۳۷۲.....	نظامیان خارجی
۳۷۶.....	پی‌نوشت‌ها
۳۷۹.....	* طبقه نظامی در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۳۸۰.....	نظامیان عالی‌رتبه
۳۸۶.....	نظامیان میان‌رتبه و پایین‌رتبه
۳۸۷.....	شبه‌نظامیان
۳۹۰.....	مأموران سازمان امنیت و لباس شخصی‌ها
۳۹۱.....	پی‌نوشت‌ها
۳۹۳.....	* طبقه نظامی در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۳۹۴.....	نظامیان عالی‌رتبه
۴۰۰.....	نظامیان میان‌رتبه و پایین‌رتبه
۴۰۱.....	مأموران سازمان امنیت و لباس شخصی‌ها

۴۰۳.....	■ فصل هفتم: طبقه روشنفکر
۴۰۵.....	طبقه روشنفکر در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۴۱۵.....	پی‌نوشت‌ها
۴۱۷.....	* طبقه روشنفکر در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۴۲۱.....	پی‌نوشت‌ها
۴۲۶.....	* طبقه روشنفکر در داستان‌های کوتاه ساعدی
۴۳۰.....	پی‌نوشت‌ها
۴۳۲.....	* طبقه روشنفکر در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۴۴۵.....	پی‌نوشت‌ها
۴۴۹.....	* طبقه روشنفکر در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۴۵۱.....	طبقاتی روشنفکران
۴۵۲.....	روشنفکران کارمند
۴۵۷.....	روشنفکران کارگر
۴۶۰.....	روشنفکران نویسنده و روزنامه‌نگار
۴۶۸.....	پی‌نوشت‌ها

۴۷۱.....	■ فصل هشتم: طبقه کارگر
۴۷۲.....	* طبقه کارگر در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۴۸۳.....	پی‌نوشت‌ها

۴۸۶	* طبقه کارگر در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۴۸۹	بی‌نوشت‌ها
۴۹۰	* طبقه کارگر در داستان‌های کوتاه ساعدی
۴۹۳	* طبقه کارگر در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۵۰۲	بی‌نوشت‌ها
۵۰۶	* طبقه کارگر در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۵۰۷	کارگران فرودست
۵۱۲	طبقه کارگر در عرصه مبارزات اجتماعی
۵۱۵	طبقه کارگر مظهر توسعه صنعتی
۵۱۷	بی‌نوشت‌ها

■ فصل نهم: طبقه کشاورز

۵۱۹	* طبقه کشاورز در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۵۲۰	بی‌نوشت‌ها
۵۲۷	* طبقه کشاورز در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۵۲۸	بی‌نوشت‌ها
۵۳۳	* طبقه کشاورز در داستان‌های کوتاه غلامحسین ساعدی
۵۴۲	بی‌نوشت
۵۴۳	* طبقه کشاورز در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۵۴۴	بی‌نوشت‌ها
۵۵۵	* طبقه کشاورز در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۵۵۸	

■ فصل دهم: طبقه عیاران و لوطی‌ها

۵۶۳	* طبقه عیاران و لوطی‌ها در داستان‌های کوتاه صادق هدایت
۵۶۴	بی‌نوشت‌ها
۵۷۴	* طبقه عیاران و لوطی‌ها در داستان‌های کوتاه سیمین دانشور
۵۷۵	* طبقه عیاران و لوطی‌ها در داستان‌های کوتاه ساعدی
۵۷۷	* طبقه عیاران و لوطی‌ها در داستان‌های کوتاه احمد محمود
۵۷۸	بی‌نوشت‌ها
۵۸۲	* طبقه عیاران و لوطی‌ها در داستان‌های کوتاه جمال میرصادقی
۵۸۴	

■ فصل یازدهم: طبقات دیگر

۵۹۳	* صادق هدایت
۵۹۴	اشراف، اعیان و نجبا
۵۹۴	زمینداران
۶۰۷	خوانین
۶۱۱	

۶۱۲.....	شاه و شاهزادگان.....
۶۱۷.....	بازرگانان.....
۶۱۸.....	تحرک طبقاتی.....
۶۲۳.....	پی‌نوشت‌ها.....
۶۲۴.....	هنرمندان.....
۶۳۴.....	پی‌نوشت‌ها.....
۶۳۵.....	نویسندگان.....
۶۳۸.....	دانشجویان.....
۶۴۲.....	دانشجویان اعزام به خارج.....
۶۵۰.....	پی‌نوشت‌ها.....
۶۵۲.....	* غلامحسین ساعدی.....
۶۵۲.....	طبقه پزشکان.....
۶۵۷.....	پی‌نوشت‌ها.....
۶۵۸.....	روستاییان.....
۶۶۱.....	روستاییان مهاجر.....
۶۶۲.....	پی‌نوشت‌ها.....
۶۶۵.....	* جمال میرصادقی.....
۶۶۵.....	دانشجویان.....

■ فصل دوازدهم: نتیجه‌گیری..... ۶۶۸

۶۹۴.....	■ منابع و مأخذ.....
۶۹۴.....	الف) کتاب‌ها.....
۷۰۲.....	ب) مقاله‌ها.....
۷۰۴.....	ج) منابع انگلیسی.....

■ نمودارها

چکیده

طبقات اجتماعی یکی از مفاهیم اساسی در جامعه‌شناسی است که در ادبیات نیز نمود خاص و تأثیرگذار داشته است. بررسی طبقات اجتماعی در ادبیات داستانی می‌تواند به آگاهی از چگونگی نمود نیروهای اجتماعی در ساختار تحولات اجتماعی، سیاسی جامعه کمک کند، بنابراین در این رساله سعی شده است به ارتباط زمینه‌های اجتماعی و تاریخی آفرینش اثر هنری و نمود آن در جهان داستانی پرداخته شود.

در این پژوهش کوشش شده است تا بر اساس ۳۲ مجموعه داستان کوتاه و بلند از پنج نویسنده معاصر: صادق هدایت، سیمین دانشور، غلامحسین ساعدی، احمد محمود و جمال میرصادقی شخصیت‌های داستانی از دیدگاه طبقاتی مورد بررسی قرار گیرند. از رهگذر این پایان‌نامه می‌توان به کیفیت حضور طبقات مختلف اجتماعی اعم از: زنان، کارمندان، نظامیان، روشنفکران، بازرگانان، هنرمندان، دانشجویان، کشاورزان، کارگران و... آگاهی یافت. همچنین نحوه برخورد نویسنده با هر یک از طبقات اجتماعی را دریافت.

در این رساله فصل اول به مبادی تحقیق اختصاص دارد که شامل مواردی چون: شرح پایان‌نامه، سؤالات پژوهشی، روش تحقیق و... است. در فصل دوم طبقات اجتماعی و برخی

اصطلاحات اساسی و بنیادین در جامعه‌شناسی به شکل اختصاری تعریف شده است؛ اصطلاحاتی مانند: طبقه اجتماعی، جامعه بدون طبقه، آگاهی طبقاتی، طبقه باز و... در فصل سوم به جایگاه زن به عنوان طبقه‌ای اجتماعی در آثار نویسندگان مذکور اختصاص دارد. در فصل چهارم به بررسی جایگاه کارمند پرداخته می‌شود. در فصل پنجم طبقه بازاریان و اصناف از دیدگاه طبقاتی مورد بررسی قرار می‌گیرند. در فصل ششم به طبقه نظامی اختصاص دارد. در فصل هفتم طبقه روشنفکر، در فصل هشتم طبقه کارگر و در فصل نهم طبقه کشاورز بررسی شده است. فصل دهم نیز به جایگاه عیاران و لوطی‌های در جهان داستانی این نویسندگان اختصاص دارد. در فصل یازدهم طبقات غیرمشترک از جمله: اشراف و اعیان و نجبا؛ زمینداران؛ خوانین؛ شاه و شاهزادگان و... در آثار هدایت، پزشکان و روستاییان در آثار ساعدی و دانشجویان در آثار میرصادقی مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوازدهم نیز داده‌های پژوهشی و نتیجه‌گیری ارائه شده است.

پیشگفتار

پرداختن به جامعه‌شناسی ادبیات از علاقه‌ها و دغدغه‌های اینجانب در سالیان گذشته بوده است. این رساله زمینه و فرصت مناسب را برای پرداختن به این علاقه فراهم آورد، اگرچه پژوهش در این حوزه مشکلات و پیچیدگی‌های خاص خود را داشت، اما از رهگذر آن دریچه تازه‌ای به جهان ادبیات و داستان بر نگارنده گشوده شد. در این پایان‌نامه آثار پنج نویسنده معاصر از دیدگاه طبقاتی مورد بررسی قرار گرفته است.

صادق هدایت، به دلیل نوآور بودن در ادبیات داستانی بویژه تنوعی که جهان داستان‌های او از دیدگاه طبقاتی دارد، انتخاب گردید. از این نویسنده مجموعه داستان‌های: سه قطره خون؛ سگ ولگرد؛ سایه روشن؛ علویه خانم؛ حاجی آقا؛ زنده به گور و نوشته‌های پراکنده صادق هدایت مورد بررسی قرار گرفت.

از آنجا که جنسیت از دیرگاه به عنوان یکی از عوامل اصلی طبقه‌ساز شناخته شده است، **سیمین دانشور** هم به دلیل زن بودن و هم به دلیل جایگاه رفیع ادبی و پرداختن به طبقه زن در سطوح مختلف انتخاب شد. از او مجموعه داستان‌های: شهری چون بهشت؛ به کی سلام کنم؟ و از پرنده‌های مهاجر پیرس مورد بررسی قرار گرفته است.

غلامحسین ساعدی به دلیل دغدغه خاص برای بازتاب دادن معضلات زندگی کارمندان،

روستاییان مهاجر و نیز روشنفکران انتخاب گردید. از او مجموعه داستان‌های: *دندیل*؛ *شب‌نشینی*؛ *باشکوه*؛ *گور و گهواره*؛ *واهمه‌های بی‌نام و نشان*؛ *آشفته‌حالتان بیدار بخت*؛ *عزاداران بیل و ترس و لرز* بررسی شده است.

احمد محمود به دلیل تمرکز خاص بر بازتاب دادن دشواری‌ها و معضلات زندگی کشاورزان و کارگران و نیز تأکید بر انعکاس سیر مبارزات طبقه کارگر و نیز تنوع جهان داستان‌هایش، انتخاب شد. از او مجموعه داستان‌های: *غریبه‌ها* و *پسرک بومی*؛ *زائری زیر باران*؛ *قصه آشنا*؛ *از مسافر تا تب‌خال* و *دیدار* انتخاب و بررسی شده است.

جمال میرصادقی نیز به دلیل تأکید بر سه طبقه بازرگانان سنتی، کارمندان و روشنفکران در مجموعه آثار داستانی خود انتخاب گردید. از او مجموعه داستان‌های: *هراس*؛ *پشه‌ها*؛ *مسافرهای شب* و *آوازه‌ها* (برگزیده سه مجموعه داستان کوتاه) انتخاب و بررسی شده است.

بر خود فرض می‌دانم از استادان گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یزد که در این سال‌ها به گونه‌ای از راهنمایی‌های آنان بهره برده‌ام، سپاسگزاری نمایم. نیز از جناب آقای دکتر حاجی‌زاده میمندی عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه یزد، و دکتر مسعود جعفری‌جزی و نیز دوست و شاعر فقید عمران صلاحی به دلیل برخی راهنمایی‌ها و رهنمودها سپاسگزارم.

نیز بایسته است از آقایان دکتر مهدی ملک‌ثابت ریاست محترم مجتمع علوم انسانی، دکتر سیدمحمود الهام‌بخش ریاست دانشکده زبان و ادبیات و دکتر سیدمحمد حسینی شبانان مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی به دلیل کوشش‌هایشان در برگزاری جلسه دفاع و طی روند اداری آن تشکر کنم. همچنین از سرکارخانم بتول خاتم‌زاده که با همه ازدحام کاری، این متن را به شیوه‌ای مطلوب و پسندیده حروف‌نگاری کردند، بسیار سپاسگزارم. و نیز از کارمندان دانشکده زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یزد، بویژه سرکارخانم مطهری‌نیا به دلیل همکاری‌های مستمر، سپاسگزاری می‌نمایم.

با سپاس - مجید پویان

یزد ± پنجشنبه ۸۵/۶/۳۱

مبادی تحقیق

شرح پایان‌نامه (تعریف موضوع)

ادبیات داستانی بازتاب چهره جامعه‌ای است که داستان‌نویس در آن می‌زیسته است. به عبارت دیگر، این نوع ادبیات دربرگیرنده گزارش‌هایی از چگونگی و شرایط جامعه‌ای است که نویسنده با بهره‌گیری از ویژگی‌های اعضای آن، به بازآفرینی قهرمانان و رخدادها در جهان داستان می‌پردازد. همان گونه که در جامعه انسانی طبقات گوناگون اجتماعی نمود دارند که می‌توان آنها را در گونه‌هایی مانند زنان و مردان، نیازمندان و توانگران، بازرگانان و سرمایه‌داران، کارگران و کارفرمایان، کارمندان و مدیران و نظایر آن دسته‌بندی کرد، در داستان‌های نویسندگان معاصر ایران نیز طبقات اجتماعی در رسته‌هایی، چون زن و مرد، نیازمند و دارا، بازرگان و سرمایه‌دار، کارگر و کارفرما و جز آن نمود می‌یابد.

طبقات اجتماعی در ادبیات داستانی از پیوند با یکی از عناصر بنیادین ساختار داستان، که همان «شخصیت» (Character) است، پدید می‌آید. از آنجا که «شخصیت» از یک سو، عنصری است وابسته به جهان ساختمند داستان - که خود به تعبیری نهادی اجتماعی است - و از دیگر سو، عنصر بنیادین ساختار اجتماع انسانی به شمار می‌آید، در نقد جامعه‌شناسی داستان، همواره کانون رویکرد پژوهشگر و منتقد ادبی است.

«شخصیت» در داستان‌های واقع‌گرا از ویژگی‌ها، هنجارها، نمونها و شیوه منش و رفتار گروه ویژه‌ای از طبقات اجتماعی بهره‌مند است که اغلب در ویژگی‌های روانی و نمونها‌های رفتاری شخصیت‌های جهان داستان، می‌توان دیدگاه‌ها، آرزوها و آرمان‌های داستان‌نویس را بازجست.

در این پژوهش کوشش می‌شود تا بر پایه داستان‌های کوتاه پنج نویسنده معاصر صادق هدایت، غلامحسین ساعدی، احمد محمود، سیمین دانشور و جمال میرصادقی، طبقات اجتماعی قهرمانان داستان بررسی و تحلیل شود. پژوهنده می‌کوشد تا بر بنیان دسته‌بندی طبقات اجتماعی، داستان‌های این نویسندگان را در راستای هر طبقه بررسی کند. سپس از آنجا که پایگاه اجتماعی نویسنده پیوند مستقیمی با چگونگی بازآفرینی قهرمان‌ها و قشربندی‌های اجتماعی در جهان داستان دارد، اندازه تأثیر پایگاه اجتماعی نویسنده در گزارش چگونگی طبقات اجتماعی در داستان‌ها بررسی می‌گردد و در فرجام با نمودارهایی بر پایه آمار و داده‌های پژوهشی، چند و چون طبقات اجتماعی در داستان‌های کوتاه این پنج نویسنده نشان داده می‌شود.

سئوالات پژوهشی

- ۱- پیوند داستان‌های واقع‌گرا با نمود طبقات اجتماعی در آنها چگونه است؟
- ۲- پایگاه اجتماعی نویسنده چه تأثیری بر آفرینش قهرمانان در داستان دارد؟
- ۳- نمود کدام یک از طبقات اجتماعی در داستان‌های نویسندگان مورد بحث بیشتر است؟

روش تحقیق

روش پژوهش در این پایان‌نامه توصیفی - تحلیلی است که به شیوه کتابخانه‌ای انجام می‌گیرد. برای دستیابی به پاسخ‌هایی درخور پرسش‌های بنیادین پژوهش، با مراجعه به منابع معتبر، اندیشه‌ها و دیدگاه‌های بنیادین مورد نیاز یادداشت‌برداری می‌گردد و با توجه به آن دیدگاه‌ها، داستان‌های کوتاه پنج نویسنده یاد شده بررسی می‌شود. آن‌گاه با طبقه‌بندی یافته‌ها و

بررسی داده‌های پژوهش، بخش‌های گوناگون پایان‌نامه نگاشته می‌شود تا دانستنی‌های مورد نیاز بر پایه‌ی طرح پژوهشی فراهم آید.

تاریخچه یا پیشینه تحقیق

در باره نقد جامعه‌شناختی داستان در کتاب *واقعیت اجتماعی و جهان داستان (ایرانیان، ۱۳۵۸)* نمونه‌هایی از آثار داستان‌نویسانی چون: **هدایت، آل احمد، غلامحسین ساعدی** و دیگران ارائه شده و منتقد کوشیده است تا پیوند طبقه اجتماعی نویسنده را با قهرمانان بازآفریده شده او در جهان داستان بازنمایاند و این کنش و واکنش رویاروی را بررسی کند. همچنین جستارهایی درباره بازنمایاندن پیوندها و ساخت‌های معنایی متن با پیوندها و ساخت‌های اجتماع نوشته است. **ایرانیان** بر آن است که میان اثر ادبی و زمینه‌های تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آن پیوندی لازم و بایسته برقرار است که در آغاز پیوندی دوسویه به نظر می‌آید (**ایرانیان، ۱۳۵۸، ص ۸۸**). همچنین در کتاب‌های *جامعه‌شناسی رمان (لوکاچ، ۱۳۸۱)*، *جامعه‌شناسی ادبیات (ستوده، ۱۳۷۸)*، *جامعه‌شناسی ادبیات فارسی (ترابی، ۱۳۸۰)* و *طبقات اجتماعی (لاروک، ترجمه ایرج علی‌آبادی، ۱۳۷۷)* دیدگاه‌هایی از رهگذر نقد اجتماعی نوشته شده که در نگارش این پایان‌نامه می‌تواند راهگشا باشد. اما در بیشتر کتاب‌هایی که به نقد و بررسی داستان‌های نویسندگان معاصر پرداخته‌اند، به گونه‌ای گذرا و کلان از گروه و رده‌های طبقاتی شخصیت‌های جهان داستان آنان یاد کرده‌اند، اما پژوهشی دانشگاهی و فراگیر که به گونه‌ای شایسته دربرگیرنده همه شخصیت‌های داستانی باشد، انجام نگرفته و این پژوهش از این دیدگاه، نخستین منبع به شمار می‌آید.

اهداف طرح

۱- بررسی ارتباط داستان‌های رئالیستی با طبقات اجتماعی و اینکه نمود این طبقات در

داستان‌های رئالیستی با داستان‌های دیگر چگونه است؟

۲- شناخت تأثیر پایگاه اجتماعی نویسنده بر خلاقیت ادبی او بویژه در خلق قهرمانان داستان‌هایش.

۳- بررسی و شناخت حضور طبقات گوناگون جامعه ایران در آثار داستان‌نویسان معاصر و میزان موفقیت هر کدام از نویسندگان پنجگانه در توصیف این طبقات.

ضرورت انجام طرح

نقد جامعه‌شناختی از شاخه‌های نوین نقد ادبی معاصر به شمار می‌رود. از این رو بایسته است که نقد جامعه‌شناختی داستان‌های کوتاه پنج نویسنده یادشده در ساختار یک پایان‌نامه دانشگاهی و با نگاهی علمی و همراه با بررسی‌های آماری انجام پذیرد تا چنانچه پژوهشی شایسته انتشار فراهم آید؛ جای خالی آن را در بستر نقد ادبی معاصر پر سازد. بدیهی است که از رهگذر نقد جامعه‌شناختی پاسخ بسیاری از پرسش‌های کلان پیرامون زمینه پیدایش اثر ادبی و پیوندهای آن با زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه داستان‌نویس، بازجسته می‌شود و گرایش‌ها و ویژگی‌های روانی، آرمانی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی نویسنده، چگونگی نمود طبقات در آثار داستان‌نویس و نیز کمیت و دلایل آن آشکار می‌گردد.